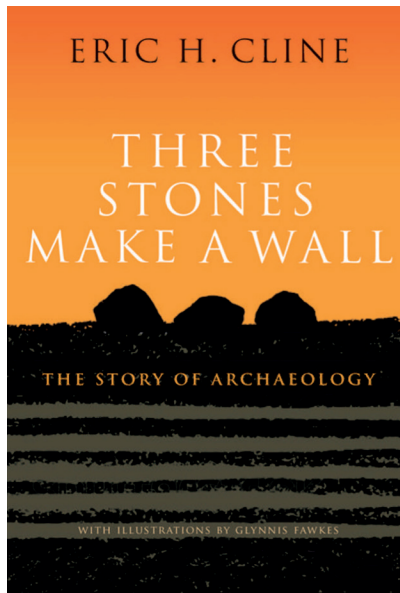

Cline, Eric H. (2017). *Three Stones Make a Wall: The Story of Archaeology*. Princeton University Press. Princeton. XIX + 455 pàgines. ISBN: 978-0-691-16640-7. [Traducció castellana de Silvia Furió (2018). *Tres piedras hacen una pared. Historias de la arqueología*. Barcelona. Editorial Crítica. 574 pàgines. ISBN: 978-84-17067-26-7]

One stone is a stone. [Una piedra es una piedra.]
 Two stones is a feature. [Dos piedras son una estructura.]
 Three stones is a wall. [Tres piedras son una pared.]
 Four stones is a building. [Cuatro piedras son un edificio.]
 Five stones is a palace. [Cinco piedras son un palacio.]
 (Six stones is a palace built by aliens.) [(Seis piedras son un palacio construido por alienígenas.)]
 Archaeological axiom [Axioma arqueológico]

Amb aquest axioma comença el llibre d'Eric H. Cline objecte de la present ressenya, la seva tercera línia dona el títol a l'obra: *Three Stones make a Wall. The story of archaeology* [*Tres piedras hacen una pared. Historias de la arqueología*], i, a més, també funciona com a declaració d'intencions de l'autor. És a dir, a partir d'aquest axioma, tracta d'explicar la metodologia arqueològica al gran públic, alhora que es proposa desmentir falses assumpcions (com l'atribució de la construcció de les piràmides d'Egipte o de les línies de Nazca al Perú a alienígenes). El subtítol del llibre afegeix a més que la intenció de Cline és narrar la història de la disciplina arqueològica, encara que més aviat esdevé el relat, en una prosa fluida, d'alguns dels moments considerats per l'autor com els més significatius de la seva història.

L'obra original va ser publicada l'any passat per Princeton University Press, la traducció al castellà no s'ha fet esperar, és de gener d'enguany, de la mà de Silvia Furió. Traducció que també comentarem al llarg d'aquestes línies.

Doctor en Història Antiga per la Universitat de Pennsilvània, Eric H. Cline s'ha especialitzat en l'edat

del bronze al Mediterrani oriental. Ha participat en una extensa llista d'excavacions a les quals es refereix al llarg d'aquest llibre. L'obra és el fruit de la seva activitat com a docent de l'assignatura d'Introducció a l'Arqueologia que imparteix a la Universitat de George Washington des del 2001.

El llibre està estructurat en sis parts més un prefaci, un pròleg i un epíleg. Dins d'algunes d'aquestes sis parts trobem quatre excursos titulats "El arte de excavar" on l'autor tracta de donar resposta a algunes de les preguntes que més freqüentment són adreçades als arqueòlegs.

El prefaci, que porta per títol: "Una pata de mono fosilizada" (p. 11-21), serveix a l'autor per introduir els objectius de l'obra a partir d'anècdotes personals, com la d'explicar els motius que el van dur a dedicar-se a l'arqueologia. Motius que no són altres que les lectures, en especial, la de l'obra *The Walls of Windy Troy* [*Las murallas de la ventosa Troya*] regal de la seva mare quan era un infant. Veurem com Troia serà una presència recurrent al llarg del llibre;¹ com també ho seran les seves vivències. Els objectius plantejats per l'autor són, principalment, la difusió del coneixement, per tal d'informar el gran públic sobre què és realment l'arqueologia, tot desmentint falsos tòpics i falses notícies que sovint inunden els mitjans de comunicació. Però, sobretot, es proposa alertar de la terrible situació del patrimoni arqueològic a l'actualitat, especialment al Pròxim Orient, però no exclusivament, ja que el saqueig i el tràfic il·lícit d'antiguitats es produeixen arreu² (cf zona de Sipán al Perú, p. 370). Per tant, pretén denunciar i conscienciar, a través de la comprensió del funcionament de la disciplina i de l'exposició de les troballes més emblemàtiques, amb la finalitat de responsabilitzar tota la societat del patrimoni arqueològic. Tanmateix aquí no acaben els seus objectius, sinó que Cline es proposa, també, fer un repàs a la història de l'arqueologia, tant de l'evolució de la disciplina com de les seves principals figures; a més, planeja fer-ho al Nou i al Vell Món. Veurem com la magnitud d'aquest propòsit esdevindrà un dels punts febles de l'obra.

A continuació trobem un pròleg amb un títol que fa referència a la famosa frase atribuïda a Howard Carter en el moment de l'obertura de la tomba de Tutankhamon: "Cosas maravillosas": el rey Tutankhamon y su tumba" (p. 23-33). En certa mesura, sorprèn que aquest capítol se situï com a pròleg i no com un capítol més integrat en alguna de les sis parts que conformen el gruix de l'obra, atès que tracta bàsicament la història del descobriment d'aquesta més que famosa tomba. Semblaria que Cline no se n'ha pogut estar de començar aquest llibre volen atrapar el lector amb el relat d'un dels episodis de la història de l'arqueologia que més fascinació ha despertat i continua fent. Hem de confessar que ho aconsegueix mercès a la passió que transmet a través de la seva prosa

1. Troia ha estat també recentment objecte d'un altre llibre, Cline 2013.

2. Un patrimoni en risc, no només per situacions bèl·liques o d'inestabilitat política, sinó també per la negligència de les institucions com, lamentablement, hem testimoniat aquest estiu en l'incendi del Museu Arqueològic del Brasil.

fluent i de l'ús d'un llenguatge senzill i concís, ple de referències a la cultura contemporània i, sobretot, a la filmografia, amb al·lusions a pel·lícules com les de la saga d'Indiana Jones, *Gladiator*, *Life of Brian*, o a sèries televisives com *CSI*.

Pel que fa a les sis parts, la primera porta per títol "Los comienzos de la arqueología y los primeros arqueólogos" i està composta per cinc capítols més el primer excurs. Són els següents: 1. "Polvo al polvo en la Italia Antigua" (p. 37-48), 2. "Búsqueda y exhumación de Troya" (p. 49-65), 3. "De Egipto a la eternidad" (p. 66-82), 4. "Misterios en Mesopotamia" (p. 83-97) i 5. "Exploración de las junglas de la América Central" (p. 99-114).

En aquesta primera part ja s'evidencia un dels trets de l'obra que és la selecció eclèctica de troballes i jaciments, així com d'arqueòlegs. En el mateix capítol Cline tracta el jaciment, el contextualitza, explica la història del seu descobriment, amb alguna notícia sobre la recerca posterior, alhora que introdueix temes controvertits com, per exemple, la pertinença de les restes recuperades i dipositades en museus de fora del lloc de la troballa (p. 56).

Així doncs, en el primer capítol ens transporta al 1750, any d'inici de les excavacions de Pompeia, al 1870, inici de les excavacions a Troia (actual Hissarlik) per part de Heinrich Schliemann (a qui no perdonarà haver pràcticament destruït allò que cercava: el palau de l'edat del bronze final), i al 1906, inici de les excavacions de Hattusa (actual Bogazköy). Veurem com un element clau en la descoberta de molts d'aquests assentaments va ser la lectura dels clàssics, des de la *Iliada* i l'*Odissea* d'Homer a l'obra de Pausànies, lectures que van guiar aquests primers exploradors en la recerca del passat.

El següent capítol, situat a Egipte, se centra a desmentir les falsedats que envolten aquesta antiga civilització i els focus són: els jeroglífics, les mòmies i les piràmides. Pot resultar fins i tot irònic que, si bé l'objectiu del capítol és acabar amb la desinformació que envolta l'antic Egipte, l'autor acabi perpetuant un greu error. Ens referim a la confusió entre sistema d'escriptura (jeroglífic, demòtic i alfabètic) i llengua (egípcia i grega) que el porta a descriure la pedra de Rosetta com un text trilingüe (p. 40 a l'original, p. 69 a la traducció).³ Un error difícil d'entendre atès que l'autor remet a l'obra de K. Bard com a referència bibliogràfica, i aquesta autora especifica que la inscripció a la pedra és bilingüe: "In Cairo French savants of the Napoleonic expedition soon recognize that the stone was bilingual, in Egyptian and Greek" (Bard 2008: 33). Per afegir més confusió al tema, la versió castellana tradueix equivocadament el text original: "three different scripts" (p. 40) per "tres llengües" i no per tres tipus d'escriptura diferents (p. 69).

Un altre tema al qual l'autor no pot resistir-se és a parlar de la relació d'Agatha Christie i Max Mallowan,⁴

l'arqueòleg responsable de les excavacions d'importants jaciments com Tell Brak i Tell Chagar Bazar a Síria i de Tell Arpachiyah i Nimrud a Iraq, i assistent de les excavacions dirigides per Leonard Woolley al cementiri reial d'Ur⁵ (Mallowan 1960). Precisament les excavacions a Ur es van iniciar l'any 1922, l'any de la descoberta de la tomba de Tutankhamon. L'atenció que dedica l'autor a aquest complex jaciment no sembla suficient perquè el lector no especialista el pugui entendre, ja que gairebé no el contextualitza. A continuació, fa un pas enrere en el temps i també descriu les primeres excavacions, al nord d'Iraq, al segle XIX, amb la descoberta dels palaus dels governants assiris de Dur Sharrukin, Nínive i Kalhu, així com de la famosa biblioteca d'Assurbanipal (on es va trobar la tauleta del diluvi). Excavacions que van donar nom a la disciplina de l'Assiriologia. En aquest capítol toca de biaix el paper jugat pel Museu Britànic i pel Louvre en aquestes primeres intervencions al Pròxim Orient, així com l'arduós assumpte de la repatriació d'objectes arqueològics; hauria estat de gran interès un tractament més exhaustiu d'aquests controvertits temes.

En aquest capítol també aborda el desxiframent del sistema d'escriptura cuneïforme. Tot i que Cline anomena Hincks, en llegir aquestes pàgines hom té la falsa impressió que el desxiframent va ser obra exclusivament de Henry Rawlinson, quan és ben conegut que altres estudiosos van col·laborar en aquesta tasca. Aquest capítol s'hauria beneficiat molt de la consulta d'obres dels grans noms de l'Assiriologia com Leo A. Oppenheim, Wolfram von Soden o Jean Bottéro.⁶

Així mateix, també amb relació als sistemes d'escriptura, trobem un altre greu error de traducció que crea grans problemes de comprensió i difon idees equivocades. La frase original descriu el sistema d'escriptura cuneïforme així: "Cuneiform writing is a wedge-shaped writing system. It was used to write Akkadian..." (p. 55), frase que ha estat traduïda al castellà en aquests termes: "Se trata de un sistema de escritura en forma de cuña, como indica el propio término. Era el alfabeto empleado para escribir textos acadios, babilónicos, hititas, persas antiguos y otras lenguas de Oriente Medio antiguo" (p. 87). Aquest paràgraf constitueix un alarmant equívoc, Cline no diu en cap moment que el sistema cuneïforme sigui un alfabet; si bé és cert que existeix un sistema alfabètic cuneïforme, com el d'Ugarit (Dietrich, Loretz, Sanmartín 1995), el sistema cuneïforme que registra les llengües que Cline cita (a excepció de l'antic persa) no és alfabètic sinó més complex, format per diversos tipus de signes (Walker 1993).

En el darrer capítol d'aquesta primera part Cline fa un salt i ens trasllada fins a l'Amèrica central

5. La traducció al castellà en relació amb l'estendard d'Ur pot portar a confusions, ja que si bé s'indica que la peça té incrustacions, quan es parla de les escenes representades (literalment en la versió original) en castellà s'ha emprat la paraula "pinturas" (p. 86).

6. Com per exemple: Oppenheim, L. A. (2003). *La Antigua Mesopotamia: retrato de una civilización extinguida*. Gredos. Madrid. Von Soden, W. (1987). *Introducción al orientalismo antiguo*. AUSA. Sabadell. Bottéro, J. (2004). *Mesopotamia: la escritura, la razón y los dioses*. Cátedra. Madrid.

3. Error que torna a repetir a la pàgina 103: "las inscripciones trilingües de la piedra de Rosetta."

4. Un altre error de traducció envella Mallowan una dècada quan coneix a Christie (26 anys p. 52 a l'original, 36 anys p. 83 en la traducció).

per relatar el descobriment de les ciutats maies de Copán, Tikal, Palenque i Chichén Itzá. Tot i que tracta el desxiframent de l'escriptura maia, potser hauria estat més coherent incloure aquest capítol en la sisena part del llibre dedicada específicament a l'Arqueologia del Nou món.

La segona part, titulada "África, Europa y el Levante: de los primeros homínidos a los agricultores", té només dos capítols: 6. "El descubrimiento de nuestros primeros antepasados" (p. 135-154) i 7. "Los primeros agricultores en el Creciente Fértil" (p. 155-169).

Malgrat l'estil clar i la prosa fàcil de l'autor, la gran quantitat de troballes, contextos i temes que vol tractar en tan sols dinou pàgines fan dubtar que el lector no expert tregui una idea comprensible d'aquest complex període. Restes d'hominis en una cova a Sud-àfrica de fa 2,8 milions d'anys, els descobriments dels Leakey a l'Àfrica, el frau de l'home de Piltdown a Anglaterra, Lucy, l'*Australopithecus afarensis*, més troballes a Israel (cavitats a la falda del mont Carmel) i a Iraq (coves de Shanidar), les pintures rupestres a França i a Espanya són alguns dels temes inclosos en aquest capítol. A més, hi planteja alguns dels nous reptes que ha d'afrontar l'arqueologia, com la publicació en obert de les dades (p. 137) o la construcció de rèpliques de jaciments per tal de garantir la preservació dels originals (p. 153).

En el següent capítol ens endinsem en el neolític a partir de tres dels jaciments més mediàtics de la zona: Göbekli Tepe, Çatalhöyük (ambdós a Turquia) i Jericó (a Israel). A continuació, Cline descriu breument un parell de corrents historiogràfics (processualisme i postprocessualisme) però sense més context, el lector no expert no pot copsar la seva significança en el desenvolupament de la disciplina.

El tercer bloc: "Excavaciones en el Egeo de la Edad del Bronce" inclou tres capítols: 8. "Los primeros griegos salen a la luz" (p. 173-190), 9. "¿En busca de la Atlántida?" (p. 191-203) i 10. "Encanto bajo el mar" (p. 204-217).

Tornem a trobar-nos amb Schliemann, aquest cop per tractar les seves excavacions a Micenes en 1874 i 1876.⁷ El relat segueix el 1900 a Cnossos amb les excavacions d'Arthur Evans. És a dir, l'autor no segueix l'ordre cronològic d'aquestes civilitzacions: minoics i micènics, sinó l'ordre de les excavacions dels assentaments de Cnossos i Micenes, portant al lector en aquest constant moviment endavant i enrere en el temps. Les excavacions a Cnossos donen peu a l'autor a presentar el tema de la reconstrucció arqueològica (p. 182-186). Només concedeix un apunt a la civilització ciclàdica al final del capítol. No sorprendrà al lector que l'autor dediqui el següent capítol a un dels grans enigmes de l'arqueologia com és l'Atlàntida. Cline no dubta a posicionar-se sobre la identificació de Tera (actual Santorini), amb la seva erupció volcànica vers mitjan II mil·lenni aC., com l'origen del mite.⁸ Es descriuen les excavacions

a l'illa i es discuteix un aspecte clau, que continua sent tema de debat entre els experts, que no és altre que la datació de l'erupció i les nomenclatures d'"alta, mitjana i curta cronologia"; tema molt complex i al qual l'autor dedica molt poca extensió per tal de fer-lo comprensible a una audiència no especialitzada (p. 199-200).

La següent i darrera etapa d'aquesta tercera part transcorre sota el mar amb la narració de descobriments remarcables com el del derelict de Uluburun enfonsat ca 1300 aC. Conseqüentment, ens situem, ara, a finals del bronze final i als inicis de l'arqueologia submarina. Alguns dels continguts exposats ja han estat examinats en detall en la seva obra *1177 B.C.: the year civilization collapsed* (Cline 2014).

Dos capítols conformen la quarta part titulada "Recuperar los clásicos": 11. "Del lanzamiento de disco a la democracia" (p. 221-240) i 12. "¿Qué han hecho por nosotros los romanos?" (p. 241-259), més el segon excurs.

Cline prossegueix l'obra amb la civilització grecoromana, tot ignorant l'edat del ferro. Per tant, és notable l'absència de fenicis i etruscos, entre d'altres cultures mediterrànies.

El primer capítol se centra en l'inici de les excavacions alemanyes a Olímpia el 1875, les franceses a Delfos el 1892 i les americanes a Atenes el 1931; assistim al recorregut des de la cerca d'estàtues a la recerca científica actual. Aquests jaciments fan de marc per parlar dels jocs panhel·lènics, de l'oracle i de l'ostracisme, així com per rememorar l'estiu del 1982 en el qual l'autor participà en les excavacions de l'àgora d'Atenes. Els monuments de la Roma imperial són el centre del segon capítol d'aquesta part, fet que li serveix d'excusa per introduir el tema de la utilització de l'arqueologia amb finalitats polítiques.

Als "Descubrimientos en Tierra Santa y más allá" està dedicada la cinquena part amb quatre capítols més el tercer excurs: 13. "Excavaciones en el Armagedón" (p. 281-295), 14. "La Biblia desenterrada" (p. 296-307), 15 "Misterio en Masada" (p. 308-321) i 16. "Ciudades del desierto" (p. 322-335).

En aquest bloc Cline entra en un tema extremadament complex i sensible com és el de l'arqueologia bíblica, atès que en aquest àmbit les excavacions són sotmeses a la corroboració o negació de les escriptures bíbliques. En definitiva, entra en el debat la difícil relació entre fonts escrites i fonts arqueològiques, així com el de la interpretació de les restes. Aquesta especialitat és explorada, primer, a partir del jaciment de Meguido, la bíblica Armagedon amb ocupacions que van des del VI mil·lenni fins al segle IV aC (amb la història de les excavacions de les quals Cline formà part). En el segon capítol descriu la descoberta dels manuscrits de la mar Morta (segle III aC-I dC), de notable transcendència ja que entre ells es troben atestades algunes de les còpies més antigues de fragments bíblics. El tercer el dedica a un altre dels jaciments més emblemàtics i controvertits de la zona: el de Massada, excavat per una de les figures cabdals de l'arqueologia israeliana: Yigael Yadin, acusat

quan l'original deixa ben clar que es tracta de "more than a thousand years after Thera's eruption" (p. 155).

7. Un nou error de traducció descriu Pausànies com "autor latino" (p. 174), error que no apareix a l'original.

8. En aquest capítol tornem a trobar un altre incomprensible error de la traducció quan se situen els escrits de Plató del segle IV aC "un siglo después de la erupción de Tera" (p. 201)

de conciliar la versió del que va succeir en aquest indret durant la guerra jueva contra Roma amb la versió narrada per Flavi Josep amb fins nacionalistes. Cline torna a posar sobre la taula el debat sobre la instrumentalització política de l'arqueologia, i ho fa posant el punt de mira en un dels indrets més conflictius del planeta, on no només la política està sobre la taula. Suposem que el "más allá" del títol d'aquest bloc es refereix al darrer capítol, ja que aquest no encaixa en la temàtica tractada en els anteriors. Cline torna a canviar d'escena i ens trasllada a l'estepa síria, primer, per visitar el jaciment de Tell Mardikh, l'antiga Ebla del tercer i segon mil·lenni aC, després, serà el torn de la Palmira nabatea i romana. Aquestes ciutats serveixen a Cline per denunciar la destrucció que han sofert arran del conflicte bèl·lic actual. El capítol finalitza també amb nabateus, però aquest cop a Petra. Novament els criteris de Cline són arbitraris en la tria dels jaciments, deixa fora alguns tan rellevants com Mari o la mateixa Babilònia, sense explicar els motius de la seva elecció.

La sexta i darrera part s'ocupa de "La Arqueología del Nuevo Mundo" amb tres capítols i l'últim excurs. Els capítols porten per títol: 17. "Líneas en la arena, ciudades en el cielo" (p. 361-374), 18. "Cabezas gigantes, serpientes emplumadas y águilas doradas" (p. 375-387) i 19. "Submarinos y colonos, monedas de oro y balas de plomo" (p. 388-401).

Aquesta sisena part s'obre el 1920 al Perú amb la descoberta dels geoglifs, o les anomenades línies, de Nazca, una altra de les restes que més expectació han despertat a escala mundial. La seva finalitat és la de desmentir falses interpretacions com la de les pistes d'aterratge per a alienígenes. De la cultura nazca passa a la moche o mochica amb la tomba reial de Sipán. Continua amb un altre dels jaciments més coneguts internacionalment: la ciutat inca de Machu Picchu. El següent capítol se situa a Mèxic, on aborda la primera cultura documentada: l'olmeca (amb jaciments com Tres Zapotes, La Venta i San Lorenzo), la que ocupà l'assentament de Teotihuacán, i la més tardana, l'asteca, amb la problemàtica de conèixer la capital Tenochtitlán, pel fet d'estar ubicada sota l'actual ciutat de Mèxic. Novament, Cline fa un salt i en el darrer capítol d'aquest bloc ens transporta a submarins, assentaments del segle XVII, a la cultura chaco, a la mississippiana i, d'una banda a l'altra d'Amèrica del Nord, presentant, d'aquesta manera, encara més escenaris on l'arqueologia pot actuar. Fet que el condueix a discutir la controvertida llei de NAGPRA de 1990, és a dir la llei de protecció i repatriació de les tombes dels nadius americans (p. 396).

Tot i aquesta distribució de temes en blocs, així com la presència d'una sèrie de fils conductors —com ensenyar el funcionament de l'arqueologia o els saquejos—, els diferents capítols es poden llegir de manera independent sense seguir l'ordre establert.

Breument comentarem agrupats els excursos sobre l'art d'excavar, que l'autor ha decidit intercalar al llarg del llibre, però que molt bé poden llegir-se seguidament o, fins i tot, conformar una setena part. Concretament: "El arte de excavar 1, ¿Cómo se sabe dónde excavar?" (p. 115-132), "El arte de excavar 2, ¿Cómo se sabe cómo hay que excavar?" (p. 260-277),

"El arte de excavar 3, ¿Cuántos años tiene y por qué se ha conservado?" (p. 336-358), i "El arte de excavar 4, ¿Tiene la oportunidad de quedarse con lo que encuentra?" (p. 402-409).

Com es pot apreciar, Cline ha intentat donar resposta a les preguntes més reiteradament formulades als arqueòlegs; aquestes respostes li donen peu a tractar des de les tècniques de treball de camp⁹ (prospecció i excavació),¹⁰ els sistemes de datació, la preservació de les restes fins al col·leccionisme i l'espòli. També són els capítols on Cline s'esplaia narrat anècdotes.

Personalment, crec que és la part més ben aconseguida de l'obra, on la seva experiència de camp i com a docent li permet exposar didàcticament amb multitud d'exemples què és i com es du a terme una excavació arqueològica. Així mateix, dona a conèixer un gran nombre de tècniques i procediments que permeten entendre com es treballa en arqueologia, des de l'excavació, al laboratori fins a la publicació dels resultats.

En aquests excursos Cline acosta al públic general la metodologia de la disciplina, es mostren des de les tècniques tradicionals a la inclusió de les tècniques més innovadores com la utilització d'imatges (làser (p. 42), d'intel·ligència militar (p. 118) i per satèl·lit (p. 118-121), la microestratigrafia (p. 294), l'ús de drons (p. 122) i de robots de control remot, i l'enregistrament *in situ* de les dades d'excavació amb programes de *software* per a iPads i el seu emmagatzematge immediat al núvol (p. 237).

Cline descriu tota una sèrie de tècniques de prospecció, des de sistemes de detecció remota, radars de penetració del terreny i escanejos electromagnètics. Com per exemple: el radar de penetració terrestre (GPR) (p. 32), de resistivitat o conductivitat elèctrica (p. 123), la termografia infraroja per detectar anomalies, les radiografies de muó (p. 81), el Light Detection and Ranging (LiDAR), els magnetòmetres de protons, els gradiòmetres de saturació i els magnetòmetres de cesi (p. 416).

S'ocupa dels sistemes de datació: el radiocarboni (p. 337), la dendrocronologia (p. 210), la datació a partir de llavors (p. 338), l'urani-tori, el clori-36, la termoluminescència (p. 149), el potassi-argó (p. 337) i la rehidroxilació (p. 340).

També s'expliquen altres tècniques com les aplicades sobre restes humanes i animals: anàlisis químiques (p. 393), proves genètiques d'ADN (p. 31), reconstruccions facials, diagnòsi per imatge tridimensional com la tomografia axial computeritzada (TAC) (p. 75), isòtops d'estronci de l'esmail de les dents (p. 349);

9. Un dels riscos de les traduccions fetes per no especialistes en la matèria és que desconeixen el lèxic emprat en la disciplina, com per exemple: en la p. 261 quan el terme anglès *trowel* és traduït al castellà per "pala pequeña" o simplement per "pala"; un lector arqueòleg trigarà almenys dos minuts en adonar-se que s'està parlant de paletins i un lector no especialista no entendreà per què és tan important tenir una "pala" pròpia i a més d'una determinada marca. Un altre exemple el trobem a la pàgina 275 quan es tradueix el mot anglès *sherds* pel castellà "tiestos" en lloc de per fragments ceràmics.

10. A un excavador europeu li pot resultar força estrany la defensa que fa Cline de l'ús de testimonis (pràctica que continua en força jaciments del Pròxim Orient).

sobre papirs: fotografies d'infrarojos (p. 304), tomografia de fase de contrast de raigs X (p. 38); sobre objectes: anàlisi de residus orgànics (p. 14) o la tècnica d'espectrometria UV-VIS (p. 250), així com dels projectes de restauració digital (p. 250).

Finalment, trobem l'epíleg: "Regreso al futuro" (p. 411-420), on l'autor deixa volar la imaginació per tal d'aventurar les tècniques que empraran els arqueòlegs del futur i com interpretaran les restes que es conservin del nostre present. Sobre aquest darrer aspecte ironitza sobre possibles interpretacions de la nostra societat que es puguin plantejar des del futur i aquí, l'autor es permet una aclucada d'ull a la professió en revelar que davant d'un registre difícil d'explicar la interpretació més habitual acostuma a ser l'atribució religiosa o cultural.

El volum el completen la llista d'il·lustracions al començament del llibre i al final: els agraïments, les notes (p. 421-472), la bibliografia, l'índex alfabètic (p. 529-571) i l'índex. Els mapes, guia imprescindible que el lector necessitarà per tal d'ubicar la gran quantitat de jaciments que s'esmenten, es troben a l'interior de les cobertes del llibre.

Malgrat tractar-se d'un llibre divulgatiu amb una clara intenció pedagògica, l'autor ha optat per acompanyar el text, no amb fotografies, sinó amb 57 il·lustracions en blanc i negre, obra de Glynnis Fawkes. Aquest fet li dona un caràcter anacrònic, pensem que amb una voluntat d'homenatjar els clàssics, els relats d'aquells primers exploradors que han guiat el seu discurs, on el relat es complementava amb dibuixos fets a mà.

L'àmplia selecció bibliogràfica (p. 473-527) inclou tant referències a diaris com a obres especialitzades. Tot i l'extens ventall de temes tractats al llibre, constatem a la bibliografia una remarcable preeminència d'autors anglòfons.

Com s'observa en analitzar l'estructura del llibre, hi ha un intent d'abraçar-ho tot, un tot inassolible, fet que inevitablement conduirà a presentar certs temes de manera molt superficial i que pot confondre el lector no especialista. Aquesta confusió es pot veure incrementada en el constant anar endavant i enrere en el temps en un mateix capítol, on s'aborda la història de la recerca, noves investigacions, l'experiència personal de l'autor, tècniques, etc.

Resulta inevitable la sensació d'arbitrarietat i eclecticisme en la tria dels escenaris, períodes i arqueòlegs, no sempre en funció de l'experiència de l'autor. De tal manera hi haurà territoris no representats (l'Índia, el Japó, Oceania) i altres esmentats només a partir d'un jaciment (els guerrers de Xi'an o l'home d'Ötzi). Cronològicament l'edat del ferro o l'època hel·lenística són absents.

No obstant això, s'ha de valorar positivament la feina feta per l'autor per intentar trencar tòpics i acostar l'arqueologia al públic en general. Si bé ha ressaltat el paper de destacades figures, també ha reconegut la imperiosa necessitat de l'equip, des dels que treuen la terra, fins als que treballaran les mostres al laboratori, en paraules seves: "En cierto modo, es como una orquesta sinfónica ejecutando una composición: no puede funcionar a menos que todos y cada uno de los músicos toquen su partitura" (p. 277). Encara que presenta la idea d'un equip

darrere qualsevol troballa i la necessària especialització que aquesta feina comporta, es pot tenir la idea equivocada seguint les experiències de Cline que un pot treballar d'una banda a l'altra del planeta, quan la realitat és que per la impossibilitat de poder dominar totes les èpoques i tècniques, 'els arqueòlegs de debò' que Cline vol acostar a la societat s'especialitzen en un període, cultura, lloc o tècnica.

Es pot retreure a l'autor el seu èmfasi en descriure contextos excepcionals amb elements de prestigi,¹¹ que no semblen contribuir a desmitificar la idea que l'arqueologia no busca objectes preciosos. Són ben pocs els exemples de contextos no tan ostentosos, però que ens il·luminen fragments de la vida quotidiana de les societats del passat. Un d'aquests exemples és la descripció dels resultats de l'excavació dels desguassos, les latrines i algunes fosses sèptiques de Pompeia en cerca de restes que permetin reconstruir la dieta dels seus habitants (p. 44-45).

En definitiva, aquests comentaris no pretenen menystenir la vàlua de l'esforç fet per l'autor per transmetre a la societat la tasca realitzada per la disciplina de manera entenedora, senzilla però rigorosa, com fa palès el gran ventall de tècniques aplicades a l'arqueologia que s'hi expliquen. Un esforç que resulta ara més important que mai, ja que assistim a un constant saqueig i destrucció del patrimoni arqueològic; un problema que, com amb gran encert remarca l'autor, és responsabilitat de tots i, en conseqüència, cal la implicació de tota la societat, atès que tant és que les restes procedixin del Pròxim o del Llunyà Orient o de la Garrotxa, és un patrimoni que ens pertany a tots i a les generacions que vindran.

Per concloure, només ens resta insistir en la importància, si no de la traducció, almenys sí de la revisió de les traduccions per part d'especialistes per tal d'evitar greus errors com els esmentats; ja que resulta encara de més rellevància en un llibre que pretén arribar a una gran audiència i, precisament, combatre la desinformació.

Mònica Bouso

UdL

monicabouso@historia.udl.cat

Bibliografia

- BARD, K. A. (2008). *An Introduction to the Archaeology of Ancient Egypt*. Blackwell Publishing. Oxford.
- CLINE, E. H. (2013). *The Trojan War: A Very Short Introduction*. Oxford University Press. Nova York.
- CLINE, E. H. (2014). *1177 B.C.: the year civilization collapsed*. Princeton University Press. Princeton. [Traducció castellana de Cecilia Belza (2015). *1177 a.C.: el año en que la civilización se derrumbó*. Crítica. Barcelona.]

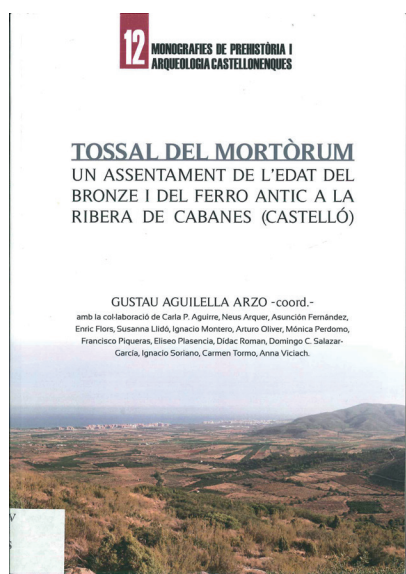
11. A tall d'exemple, p. 176: "Entre los objetos funerarios hallados en aquellas tumbas había piezas maravillosas: puñales de bronce con incrustaciones de escenas de caza y vida salvaje, tanto en plata como en oro, sobre las hojas; objetos de cristal de roca y piedras semipreciosas; y oro, oro, oro... hasta un total de casi ochocientos kilos de objetos de oro."

DIETRICH, M., LORETZ, O., SANMARTÍN J. (1995). *The Cuneiform alphabetic texts: from Ugarit, Ras Ibn Hani and other places (KTU)*. Ugarit-Verlag. Münster.

MALLOWAN, M. E. L. (1960). *Memories of Ur. A: MALLOWAN, M. E. L. and WISEMAN, D. J. (eds.). Ur in Retrospect. In memory of Sir. C. Leonard Woolley. Iraq*, volum XXII: 1-19.

WALKER, C. B. F. (1993). *Cuneiform. Reading the Past*. British Museum Publications. Londres.

Aguilella Arzo, G. (coord.) (2017). *Tossal del Mortòrum. Un assentament de l'edat del bronze i del ferro antic a la Ribera de Cabanes (Castelló)*. Monografies de Prehistòria i Arqueologia Castellonenques, 12. Castelló. 240 pàgines. ISBN: 978-84-15301-78-3.

Al llarg dels darrers anys la Diputació de Castelló, a través del seu Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques (SIAP), és responsable de la recerca, protecció i divulgació en un bon nombre de jaciments castellenenques que han contribuït a incrementar notablement el nostre coneixement de diferents etapes de la prehistòria local, i específicament del període del ferro antic (segles VII-VI aC). Els treballs continuats des de fa més d'una dècada a Los Morrones (Cortes de Arenoso), Santa Llúcia (Alcalà de Xivert), El Tossal de la Vila (Serra d'en Garcerán), El Puig de la Misericòrdia (Vinaròs) (reobrint el jaciment ja excavat d'antuvi) o el mateix Tossal del Mortòrum (Cabanes), que és objecte de la monografia que es ressenya, són exemples que aquesta institució ha plantejat la recerca arqueològica del període del ferro antic com un vector fonamental de la seua activitat. I ho fa amb molt encert, des del meu punt de vista, perquè l'ocupació humana durant aquest període a terres castellenenques va ser especialment intensa.

Un exemple n'és el jaciment del Tossal del Mortòrum (Cabanes), la publicació del qual ressenyem a continuació.

Les excavacions del SIAP al Tossal del Mortòrum són l'agradable conseqüència inesperada d'un altre projecte de recerca, el del territori del poblat de l'edat del bronze d'Orpesa la Vella (Gusi i Olària 2014). En el marc de l'estudi del poblament del litoral de Cabanes-Torreblanca es va reconèixer el jaciment i, l'any 2002, varen començar les excavacions que s'han continuat, sense interrupció, fins al 2016. El llibre que ens ocupa és la publicació dels resultats de totes aquestes intervencions, i hi participen quinze col·laboradors amb diferents graus de responsabilitat en l'estudi del registre. Cal dir d'entrada que, lamentablement, alguns estudis han quedat fora de la monografia per qüestions de recursos, temps i disponibilitat. És el cas, fonamentalment, de les restes bioarqueològiques (exceptuant la fauna, que sí que s'hi inclou) com ara la malacologia, la carpologia i l'antracologia, i de l'ornament i el material petri (tot i que s'hi inclou el material d'indústria lítica). És obvi que el fet de no integrar en la monografia tots els estudis de materials —alguns actualment fonamentals per entendre tot registre, com ara les restes bioarqueològiques— deixa incompleta l'obra. Però, en canvi, és d'agrair la ràpida publicació dels resultats d'excavació que ens ofereixen.

El llibre s'estructura en 14 capítols precedits d'un text introductori a la història de la recerca sobre les edats del bronze i ferro a les terres castellenenques, el període al qual aporta llum el mateix Tossal del Mortòrum, i queda tancat per un curt epíleg sobre l'important assentament de Torre la Sal. La part inicial de l'obra, firmada pel mateix coordinador del llibre, està constituïda per dos capítols on es relata des de la localització del lloc fins a les activitats d'excavacions, en forma de succinta memòria. S'estableix també la seqüència arqueològica de totes les ocupacions a l'assentament, que s'estructuren en cinc grans fases que abasten des de finals del tercer mil·lenni fins als segles VII-VI aC. Són les fases finals (la fase 1 del ferro antic, segles VII-VI aC, i la fase 2 del bronze tardà, datada *circa* 1400-1000 aC) les que més restes han proporcionat. Sorprenentment la seqüència de fases establerta segueix l'ordre de l'excavació —de més modern a més antic— i no el de l'ocupació del tossal, com haguera sigut més comprensible segons els estàndards internacionals de les publicacions arqueològiques. Així, l'ocupació final al Tossal del Mortòrum queda emmarcada en la fase 1 mentre que la fase 5 defineix el bronze inicial. Això no impedeix, òbviament, la lectura i la interpretació de les excavacions però incorre en incoherències com, per exemple, el fet que l'estudi de fauna de C. Tormo sí que ordena el material en fases que van des de la més antiga fins a la més recent. I de fet, a la síntesi final (p. 204), es presenten les fases en ordre històric, però començant per la fase 5.

Els dos capítols següents expliquen els aspectes arquitectònics i de l'ordenació de l'espai i ens informen detalladament de les actuacions de conservació i restauració de les estructures entre 2009 i 2016. Aquestes actuacions, que amb bon criteri s'han limitat